

²² Stanislawski W. Emigracja i mniejszosc rosyjska w II Rzeczypospolitej proba charakterystyki spolecznosci // Sprawy Narodowosciowe. - Poznan. - Т. 5. – 1996 - № 2. – С. 15, 47.

²³ Русев Р.Ф. Литературные газеты и журналы русской эмиграции в Болгарии // Славяноведение. – 2001. - № 4. – С. 83.

²⁴ Козлитин В.Д. Общественная жизнь русской и украинской эмиграции в Югославии (1920-1930-е годы) // Славяноведение. – 1996. – № 5. – С. 38.

Резюме

Йолкін А. І. *Російська емігрантська преса в Польщі в 20 – 30-ті роки ХХ ст.*

В статті досліджується російська емігрантська преса в країні, показана напружена духовна та творча діяльність емігрантів, в центрі якої знаходилась турбота про долю своєї вітчизни. Головне місце на сторінках газет та журналів відводилось інформації та публікаціям політичного змісту. Рівень цих видань залежав від термінів їх існування, економічних та політичних причин. До цього треба додати зміну редакторів та співробітників з приводу ідейних суперечок, різноманітні обмеження та заборони, виїзди до інших країн.

Сторінки емігрантської преси включали розділи критики, художньої літератури, мистецтва, культури, а також сатири та гумору.

Російська преса у Польщі часто формувала погляди емігрантів на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Газети та журнали виконували особливу місію: намагались зберігати мову, традиції та національно-культурну єдність.

Миколенко Д. В.

ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМІНІВ «РУСОФІЛИ» ТА «РУСОФОБИ» ПРИ ХАРАКТЕРИСТИЦІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ПРАВОЦЕНТРИСТСЬКИХ ПАРТІЙ БОЛГАРІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття самостійність Болгарії на міжнародній арені була відносною. Так чи інакше вона рахувалася з думкою великих держав щодо своєї зовнішньої політики. Впливові західноєвропейські країни, а також Російська

імперія визначили долю болгарських земель після русько-турецької війни 1877 – 1878 років; протягом останньої чверті XIX – початку XX століття Лондон, Париж, Берлін, Відень і Санкт-Петербург намагалися корегувати у своїх інтересах поведінку Софії на міжнародній арені.

Окремо слід зупинитися на відносинах Болгарії з Російською імперією. Саме завдяки військовому втручанням Санкт-Петербурга, який виступив на захист християнського населення Балканського півострова, болгарський народ отримав змогу створити свою державу. На Берлінському конгресі 1878 року, де визначалася доля Болгарії, лише Росія виступала за створення єдиної і нероздільної болгарської держави. Тому більшістю болгар Росія сприймалася як дружня країна, а імператор Олександр II як «цар визволитель». Для Санкт-Петербурга ж Болгарія мала стати провідником його інтересів на Балканах. За для цього російський уряд неодноразово втручався у внутрішні справи Софії, що часто викликало незадоволення і спротив частини болгарської правлячої еліти ¹.

Залежність Болгарії на міжнародній арені від великих держав вплинула на ідеологічне становлення її політичних партій. У складі Ліберальної та Консервативної партій були як прибічники зближення Болгарії з Росією, так і його противники. Останні здебільшого являлися політиками прозахідної орієнтації. Наприклад, консерватори Д. Греков і Г. Начович, а також ліберал Ст. Стамболов вважали шкідливим втручання Росії у внутрішні справи Болгарії. А от консерватор К. Стоїлов разом з лібералами Др. Цанковим і П. Каравеловим відстоювали необхідність узгодженої з Санкт-Петербургом зовнішньої політики. Політична криза 1886 – 1887 років і прихід до влади уряду Ст. Стамболова призвели до перегруповання політичних сил Болгарії. Ці події провели чітку грань між противниками втручання Росії у внутрішні справи Болгарії («стамболовістами») і прибічниками узгодженої політики з Санкт-Петербургом («цанковістами», «каравелістами») та розділили їх по різних політичних партіях. Саме тоді у болгарській пресі та політичній термінології, у творах суспільно-політичних діячів країни широкого вжитку набули поняття «русофіли» та «русофоби».

Болгарська історіографія взяла на озброєння ці терміни. Перші автори, які використовували їх, часто не приховували своїх політичних симпатій, тому у відповідних творах чітко простежується протиставлення одних правоцентристських партій іншим за принципом зовнішньополітичної орієнтації². Болгарські історики-марксисты для диференціації «буржуазних» партій продовжували застосовувати цей принцип. Я. Йоцов, Д. Косев, Н. Кондарев, Д. Мінев, В. Хаджиніколов, Ст. Гринчаров та інші вважали його єдиним вірним. Не вдаючись у тонкощі і деякі принципи особливості зовнішньополітичної орієнтації кожної окремої партії, ці автори відносили до «русофобів» Народно-ліберальну, Ліберальну і Младоліберальну, а до «русофілів» Демократичну, Народну і Прогресивно-ліберальну партії³. Деякі сучасні болгарські історики продовжують застосовувати терміни «русофіли» та «русофоби» при характеристиці зовнішньополітичної орієнтації правоцентристських партій⁴, інші ігнорують та критикують їх. Так, В. Ніколова, М. Палангурські детально аналізують програми щодо поведінки на міжнародній арені і конкретні кроки під час перебування при владі цих політичних сил, при цьому вони відмовились від звичних штампів і застарілої термінології⁵.

У радянській історіографії терміни «русофіли» та «русофоби» при характеристиці зовнішньополітичної орієнтації правоцентристських партій Болгарії також широко застосовувалися⁶. Лише у 90-х роках минулого століття з'явилися перші роботи, в яких ставилася під сумнів доцільність їх використання. Л. Лямцева звертає увагу на те, що поняття «русофіли» та «русофоби» були відносні, адже, на її думку, всі партії прагнули однієї мети – об'єднання всіх болгарських земель і створення сильної та впливової держави, а от засоби у них були різні⁷. Крім того, перебуваючи при владі, правоцентристські політичні сили своїми кроками не завжди підтверджували реноме «русофілів» або «русофобів». Проте й на сьогодні для більшості російських істориків при аналізі програм, а також конкретних політичних кроків правоцентристських партій Болгарії першочерговою є зовнішньополітична орієнтація⁸.

Кожна з шести правоцентристських політичних сил Болгарії, які утворилися в результаті еволюції партійної системи після бурхливих подій 1886 – 1887 років, мала чітко окреслені програми щодо своєї поведінки на міжнародній арені. Тоді ж зовнішньополітичні пріоритети партій стали важливим чинником, який, у разі необхідності, підштовхував різні сили до зближення між собою або до конфронтації. Часто-густо ці пріоритети визначали і вибір князя, якій із партій довірити формування уряду. «Знаючи, що один із наших державних діячів залишив «ключі» своєї зовнішньої політики у Відні, а інший у Петербурзі, – пише лідер Демократичної партії А. Малінов, – він [Фердинанд] залежно від міжнародного становища звертався до послуг» то одних, то других⁹.

Традиційно найбільш послідовними «русофілами» серед усіх правоцентристських партій Болгарії вважаються представників Прогресивно-ліберальної партії. У програмах цієї політичної сили на першому місці стояв розвиток добрих стосунків з Російською імперією¹⁰. Лише за сприяння Санкт-Петербургу, вважали «цанковісти», Болгарії досягне своїх цілей на міжнародній арені. Але чи повністю відповідали «прогресивні» ліберали визначенню «русофіли»?

У своїх мемуарах лідер партії Ст. Данєв по-своєму трактує поняття «русофілство». «Під русофілом, – пише політик, – я розумію громадського діяча, який важливі зовнішньополітичні питання вирішує з Росією». На його думку, це єдиний вірний шлях до успіху Болгарії на міжнародній арені. Водночас Ст. Данєв підкреслює, що «русофіл» веде самостійну внутрішню політику і не є агентом Російської імперії. Задля підтвердження своєї думки Ст. Данєв звертає увагу на наступний факт. Під час перебування його уряду при владі (1901 – 1903 рр.) відносини з російським представником Ю. Бахметєвим, який, за словами Ст. Данєва, час від часу втручався у внутрішні справи Болгарії, погіршилися. Натомість, коли прем'єр-міністром був «русофоб» Т. Іванчов (1899 – 1901 рр.), у стосунках уряду з цим дипломатом не виникало жодних проблем. Ст. Данєв підкреслює, що у внутрішній політиці партія «цанковістів» часто знаходилася в опозиції до політики Росії, а послідовники Ст. Стамболова не завжди підтверджували реноме

супротивників Петербурга. Таким чином, на думку лідера партії «цанковістів», поняття «русофіл» і «русофоб» у Болгарії були відносними¹¹.

У програмах Народної партії 1894, 1895, 1901, 1904, 1906 років відбилася прагнення розвитку дружніх відносин з усіма країнами, але пріоритет «народняки» віддавали стосункам з «визволителькою» Росією, «сюзереном» Туреччиною та «добрими сусідками» Сербією та Румунією¹². 1894 року один із лідерів партії С. Бобчев писав про те, що ідеологію «народняків» неможливо охарактеризувати одним тільки «прізвиськом русофіли», адже вона не передає всього спектру політичних цілей і завдань партії¹³. Ставши 1894 року правлячою політичною силою, представники Народною партії розпочали заходи по відновленню дипломатичних відносин з Російською імперією. Але вже наприкінці 1894 року їх зовнішня політика була піддана жорсткій критиці з боку союзників – Прогресивно-ліберальної партії. Останніх не задовольняв повільний темп зближення Болгарії з Росією (для відновлення дипломатичних відносин з Петербургом уряду К. Стоїлова знадобився рік). Під час свого перебування при владі «народняки» не нехтували розвитком добросусідських відносин з іншими великими державами. Так, 9 грудня 1896 року було підписано торговий договір з Австро-Угорщиною, який слід розглядати не тільки як фінансовий, а і як політичний успіх Болгарії. Таким чином, термін «русофіли» лише частково характеризує зовнішньополітичний курс Народної партії.

У своїй монографії «Демократична партія в Болгарії 1887 – 1908» Д. Саздов називає позицію «каравелістів» щодо зовнішньої політики країни найреалістичнішою¹⁴. Їх гасло – «незалежна внутрішня політика і дружба з Росією», на думку історика, найкраще відповідало тогочасним потребам Болгарії. «Русофільство» демократів, на думку Д. Саздова, мало «резервний характер»¹⁵ – для них інтереси Болгарії стояли на першому місці.

1897 року помер митрополит у Скоп'є Мефодій – грек за національністю. Белград відразу ж розпочав діалог із Константинопольським патріархом і Високою Портою про призначення на місце Мефодія громадянина Сербії. Після тривалих переговорів митрополитом у Скоп'є знову став грек – владика

Амвросій. Він, у свою чергу, призначив своїм намісником і управителем єпархії у Скоп'є сербського архімандрита Фірміліана. Це дало привід Белграду боротися за призначення Фірміліана митрополитом. Так виникло «Фірміліанське питання», рішення якого перш за все залежало від позицій Туреччини та Росії. Санкт-Петербург підтримав наміри Сербії, спричинивши незадоволення Болгарії, яка не хотіла посилення впливу Белграда у Македонії. Перебуваючи при владі у 1901 році, «каравелісти», на відміну від своїх партнерів по коаліційному уряду – «цанковістів», та інших «русофілів» – «народняків», не йшли на компроміси з Росією та Сербією у «Фірміліанському питанні», категорично виступаючи проти призначення серба митрополитом у Скоп'є.

Таким чином, «цанковісти», «народняки» і «каравелісти» мали свої оригінальні погляди стосовно зовнішньої політики Болгарії, які неможливо охарактеризувати одним словом «русофільство». Ідеологію кожної з трьох партій слід розглядати окремо.

Антонімом терміну «русофіли» у Болгарії кінця XIX ст. стало поняття «русофоби». Це визначення отримали політики, які виступали проти втручання Росії (як, зрештою, й інших великих держав) у внутрішні справи їх Батьківщини, а не проти Росії як такої. Саме тому поняття «русофоби» неточно розкриває сутність прагнень відповідних політичних партій. Надалі «русофобство» почали некоректно ототожнювати з будь-якою зовнішньополітичною орієнтацією Софії окрім орієнтації на Росію, забуваючи про те, що вічних партнерів на міжнародній арені не буває, а Болгарія – це де факто незалежна держава, яка у першу чергу повинна дбати про свої національні інтереси.

Першою так званою «русофобською» політичною силою Болгарії стала Народно-ліберальна партія прибічників Ст. Стамболова, який протягом 1886 – 1887 рр. був регентом, а у 1887 – 1894 рр. очолював уряд. Вона виступала проти будь-якого втручання Росії та інших великих держав у внутрішні справи Болгарії. Таким чином, якщо наприкінці XIX – на початку XX ст. уявити факт відвертого втручання у внутрішню політику Софії з боку Англії або Австро-Угорщини, то можна припустити появу іншої назви для «стамболовістів» – «англофоби» або «австрофоби». Крім того, у програмах Народно-ліберальної партії не були

відображені жодні зовнішньополітичні пріоритети окрім національних інтересів Болгарії¹⁶.

Реальна політика «стамболовістів» теж не завжди відповідала визначенню «русофобська». У 1887 – 1894 рр., коли при владі знаходився перший самостійний уряд Народно-ліберальної партії, російсько-болгарські відносини справді зайшли у глухий кут. Але діяльність другого самостійного «стамболовістського» уряду у 1903 – 1908 рр. довела, що представники «русофобських» політичних сил взмозі підтримувати та розвивати дружні стосунки з Російською імперією. У порівнянні з 1901 – 1903 рр., коли при владі знаходилися «русофіли», російсько-болгарські відносини у 1903 – 1908 рр. не погіршилися.

Ліберальну партію «радославовістів» теж традиційно відносять до «русофобських» політичних сил. Але це твердження, на нашу думку, доволі суперечливе. У своїй першій офіційній програмі 1886 року ліберали виступали за покращення відносин з Росією¹⁷. Надалі програми «радославовістів» декларували необхідність розвитку «приятельських відносин з усіма без винятку іноземними державами і особливо з сусідніми»¹⁸. Таким чином, ліберали не агітували проти Росії та її політики. 1894 року вони входили до коаліції з «русофілами» («народняками»), головною метою якої було відсторонення від влади «русофобів» («стамболовістів»). Під час перебування при владі у 1899 – 1901 роках «радославовісти», за словами їх політичного опонента, «цанковіста» Ст. Данєва, не виявили своєї «русофобської» спрямованості¹⁹. Визначення «русофоби» закріпилося за лібералами лише під час їх другого перебування при владі у 1913 – 1918 роках, коли уряд В. Радославова сприяв втягненню Болгарії у Першу світову війну, де вона приймала участь на боці Німеччини і Австро-Угорщини проти Росії.

Тоді ж аналогічне визначення отримала і невелика Младоліберальна партія, зовнішньополітична орієнтація якої не відрізнялася від «радославовістської». Представники цієї політичної сили теж входили до коаліційного кабінету міністрів під егідою лібералів у 1913 – 1918 роках²⁰.

Таким чином, як показують політичні програми та реальні кроки на міжнародній арені правочентристів Болгарії, поняття

«русофіли» та «русофоби» доволі загальні, не достатньо чіткі, а у деяких випадках недоцільні для характеристики зовнішньополітичної орієнтації цих партій.

Ступінь відповідності кожної правочентристської партії Болгарії визначенням «русофіли» та «русофоби» показують і російські дипломати. У щорічних звітах консульства у Софії Міністерству закордонних справ Російської імперії містяться оцінки зовнішньої політики кожної партії, яка перебувала при владі у Болгарії.

«Русофобську» коаліцію «радославовістів» та «стамболовістів» (1899 – 1901 рр.) консул характеризує як послідовників уряду К. Стойлова у справі відновлення добрих відносин з Росією. На думку дипломата, про це яскраво свідчить першочергове звернення кабінету міністрів Т. Іванчова про фінансову допомогу до Санкт-Петербурга, а також тогочасна плідна російсько-болгарська військова співпраця²¹.

Прихід до влади коаліційного уряду Каравелова – Данєва, а потім самостійного кабінету міністрів Ст. Данєва російська дипломатія сприйняла з оптимізмом. У звітах за 1901 і 1902 роки відносини Болгарії і Росії характеризуються як щирі: «...весь болгарський народ на чолі з князем Фердинандом не припиняв виявляти почуття відданості і вдячності Державі покровительці за всі благодіяння, які Ваша Імператорська Величність продовжує здійснювати князівству. Найбільш яскраво ці почуття виявились під час вирішення справи про спорудження пам'ятника Олександру II»²².

Російський консул дає позитивну оцінку зовнішній політиці уряду генерала Р. Петрова, опорою якого була Народно-ліберальна партія, констатуючи відмову від усілякої ворожості по відношенню до Росії²³. Наприкінці 1904 року дипломат пише: «Через припинення дії торгової конвенції, підписаної 1897 року, болгарський уряд заявив про своє бажання підписати нову угоду»²⁴. Ця ініціатива була зустрінута з оптимізмом з боку російської дипломатії. Аналізуючи зовнішньополітичний курс «стамболовістського» уряду у 1905 – 1908 роках, російський консул констатує: «підтримуючи особливо тісні зв'язки з Росією, Болгарія

у той же час намагалася зберегти і зміцнити дружні відносини з іншими Великими Державами»²⁵.

Отже, розглянувши звіти російського дипломатичного представника у Софії з 1899 по 1908 рік, в яких дається доволі об'єктивна оцінка зовнішньої політики п'ятих правоцентристських партій Болгарії, ми не зустріли жодного застосування термінів «русофіли» та «русофоби». Ці визначення не підходили для характеристики орієнтації на міжнародній арені жодного уряду, який перебував при владі цей проміжок часу.

Таким чином, терміни «русофіли» та «русофоби» в історіографії у більшості випадках застосовувалися як недоречні штампи, які необ'єктивно характеризували зовнішньополітичну орієнтацію правоцентристів Болгарії кінця XIX – початку XX сторіччя. Для партій вони стали своєрідними ярликами, які заважають об'єктивному сприйняттю їх політики. Це стало наслідком того, що з часом у поняття «русофіли» та «русофоби» почали вкладати інший сенс. Так, наприкінці XIX ст. «русофоби» – противники втручання Росії та будь-якої з великих держав у внутрішні справи Болгарії, а під час Першої світової війни – вони агенти Німеччини і Австро-Угорщини. Ці терміни, що виникли як цинічні прізвиська для окремих болгарських партій і політиків, з самого початку свого існування були необ'єктивними визначеннями для їх зовнішньополітичної орієнтації. Назва «русофіли» містить у собі натяк на відсутність в ідеології відповідних політичних сил патріотизму, що, на наш погляд, є значним перебільшенням. Крім того, деякі болгарські партії були віднесені до групи «русофілів» або «русофобів» через кінцевий результат їх ідеологічної еволюції. Так, «радославівисти» і младаліберали стали «русофобами» під час Першої світової війни, коли їх коаліційний уряд сприяв приєднанню Болгарії до блоку Центральних держав. На нашу думку, це заважає об'єктивній оцінці зовнішньополітичної орієнтації Ліберальної партії у 1886 – 1912 рр. і Младаліберальної у 1904 – 1912 рр. Отже, при характеристиці зовнішньополітичної орієнтації правоцентристських партій терміни «русофіли» та «русофоби» не варто застосовувати як штампи, слід враховувати первинне

сміслові навантаження цих понять та не забувати про можливість еволюції ідеологій відповідних політичних сил.

Примітки

¹ *Косик В.* Время разрыва. Политика России в болгарском вопросе 1886 – 1894 гг. – М., 1993. – С. 17.

² *Юруков Д.* Български либерализъм: погляд върху нашето политическото минало. – София, 1925.

³ *Йоцов Я.* Класи и партии у нас до 1923 година // Исторически преглед. – 1947-1948. – Кн. 2. – С. 177-193; *Косев Д.* Начало на антируската политика на българската една буржоазия и П. Р. Славейков // Исторически преглед. – 1948. – № 2. – С. 164-185; *Кондарев Н.* Идеологията на Любен Каравелов. – София, 1957; *Минев Д.* Русофили и русофоби във Велико Търново през 1886-1887. – София, 1966; *Хаджиниколов В.* Русофили и русофобы в българской исторической литературе до Октябрьской революции // Etudes historiques. – 1968. – Т. 4. – С. 55-81; *Грънчаров Ст.* Русофилските политически партии, организации и управления в България (август 1886 – август 1887 г.) // Политически партии, организации и управления в България 1879 – 1944 г. – София, 1983. – С. 121-150.

⁴ *Златев Л.* Политически аспекти на русофилския бунт в Русе от 19 февруари 1887 г. // Исторически преглед. – 1998. – № 1-2. – С. 167-186.

⁵ *Палангурски М.* Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново, 1995; *Николова В.* Между консерватизма и либерализма. Народната партия. 1894-1920 г. – София, 2004.

⁶ *Маковецкая Т.* Особенности буржуазной парламентской системы Болгарии и начало ее кризиса в 1918-1919 гг. // Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (межвоенный период). – М., 1982. – С. 153-169.

⁷ *Лямцева Л.* Болгарская историография о внешнеполитической ориентации болгарской буржуазии в конце XIX – начале XX вв. // Актуальные проблемы историографии всеобщей истории. – Сыктывкар, 1990. – С. 66-70.

⁸ *Григораш И.* Россия и становление болгарской государственности (1878-1908 годы) // Новая и новейшая история. – 2005. – № 6. – С. 78-91; *Гришина Р.* Модернизация по-български: диктует матрица (конец XIX – середина XX века) // Славяноведение. – 2004. – № 3. – С. 33-46.

⁹ *Малинов Ал.* Странички от нашата политическа история. – София, 1993. – С. 39-40.

¹⁰ *Там же.* – С. 375.

¹¹ *Данев С.* Мемоари / Съст. и ред. Е. Стателова и К. Гергинов. – София, 1992. – С. 80.

¹² *Програми*, програмни документи и уставы на буржоазните партии в България 1879-1918 / Съставители В. Николова и Д. Саздов. – София, 1992. – С. 402.

¹³ *Там же.* – С. 401.

¹⁴ *Саздов Д.* Демократическата партия в България 1887-1908. – София, 1987. – С. 16.

¹⁵ *Там же.* – С. 201.

¹⁶ *Там же.* – С. 100.

¹⁷ *Програми*, програмни документи и уставы на буржоазните партии в България 1879-1918. – С. 116.

¹⁸ *Там же.* – С. 120.

¹⁹ *Данев С.* Мемоари. – С. 80.

²⁰ *Програми*, програмни документи и уставы на буржоазните партии в България 1879-1918. – С. 151.

²¹ *Архив внешней политики Российской империи.* – Ф. 137. – Оп. 475. – Д. 130. – Лл. 29-30.

²² *Там же.* – Д. 132. – Л. 23.

²³ *Там же.* – Д. 134. – Л. 27.

²⁴ *Там же.* – Д. 135. – Л. 27.

²⁵ *Там же.* – Д. 137. – Л. 23.

Резюме

Миколенко Д. В. Об уместности использования терминов «русофилы» и «русофобы» при характеристике внешнеполитической ориентации правоцентристских партий Болгарии в конце XIX – начале XX ст.

Статья посвящена изучению особенностей внешнеполитической ориентации правоцентристских партий Болгарии в конце XIX – начале XX века. Документы Архива внешней политики Российской империи дают основания отказаться в целом ряде случаев от использования терминов «русофилы» и «русофобы». Следует учитывать изначальный смысл этих терминов, а также не забывать о возможности эволюции идеологий соответствующих политических сил.